

"מורנו" להחזיר עטרה ליושנה

סמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

יחידה 4 בסדרת: **ברכות מיני דגן**

הגדרות 'לחם': אפייה

יחידה מספר 4

ביחידה הקודמת עסקנו בברכות על הדגן עצמו. ביחידה זו אנו עוברים ללימוד הגדרות הלכתיות של 'לחם'. להגדרת "לחם" יש מספר השלכות הלכתיות:

- לחם חייב בהפרשת חלה.¹
- על לחם מברכים "המוציא" לפני אכילתו וברכת המזון (המלאה) אחרי אכילתו.
- מצה בפסח צריכה להיות "לחם עוני", אם כך בראש ובראשונה עליה להיות "לחם".
- חלק מהקרבנות מלווים בלחם. הלכתית לחם זה צריך להיות מזוהה כ"לחם".

אמנם יתכן וישנם קריטריונים נוספים ליציאה ידי חובת כל אחת מהמצוות, אך מבחינה בסיסית עליהם להיות "לחם".

בכדי להגדיר מאפה הלכתית כ"לחם", יש להתבונן במספר מאפיינים של האוכל: שיטת האפייה, הרכיבים שבעיסה, מרקם, גודל, ויתכן ואפילו ההקשר בו רגילים לאכול את המאכל המדובר. ביחידות הקרובות נתבונן במאפיינים הללו.

ביחידה זו נתמקד בדרך האפייה. חשוב לשים לב: גם אם נכריע שנעשתה "אפייה" המתאימה להגדרת יצירת "לחם", יתכן ואחד המאפיינים האחרים יחסרו. לדוגמא: גם אם מדובר במה שההלכה תזוהה כ"אפייה", אם המרכיבים של העיסה אינם מתאימים להגדרת "לחם", ברכתו לא תהיה "המוציא". כמוכן שכאשר מאכל נמצא בפנינו, יש להתחשב בכל הקריטריונים להגדרת "לחם", אך למען הסדר הטוב נברר את ההגדרות אחד אחרי השני. המשמעות היא שאחרי יחידה זו בעזרת ה' נדע מהי "אפייה" המקנה למאכל שם "לחם", אך אין להסיק מכך למאכל שנמצא בפנינו, שהרי טרם עמדנו על קריטריונים הלכתיים אחרים להגדרת "לחם".

"ואפו עשר נשים לחמכם"

נתחיל משאלת האפייה. לכאורה לחם נוצר על ידי אפייה. "אפייה" היא חימום הבצק באופן פחות או יותר שווה ומאחזן לכל העיסה על ידי חום יבש. תנורי אפייה הם בדרך כלל תאים סגורים (שנועדו לשמירת החום) המאפשר לחום המושפע עליהם מבחוץ להתפזר בצורה אחידה (בתנורים המודרניים יש אמצעים נוספים שנועדו לסייע לכך. לדוגמא: מאווררים בתוך התנור).

הגמרא במסכת פסחים מבררת את דין המשנה:

משנה מסכת חלה פרק א משנה ד

הסופגנין והדובשנין והאסקריטין וחלת המשרת והמדומע פטורין מן החלה

מדוע הסופגנין והדובשנין פטורים מחלה?

תלמוד בבלי מסכת פסחים דף לז עמוד א

אמר ריש לקיש: הללו מעשה אילפס הן. ורבי יוחנן אמר: מעשה אילפס חייבין, והללו שעשאן בחמה

רש"י מסכת פסחים דף לז עמוד א

מעשה אילפס הן - לפיכך לאו לחם הוא, דקא סבר: אין לחם אלא האפוי בתנור, כדכתיב לחמכם בתנור אחד (ויקרא כו).

והללו - להכי פטורין, לפי שעשאן בחמה ולא באור.

לפי ריש לקיש עיסות אלו פטורות מחלה מכיוון שמכינים אותם על סיר, שאינו תנור. לפי רבי יוחנן מדובר בבישול בחמה, אם כך אין סתירה מכאן לטענה שהכנה עיסה בסיר חייבת בחלה. כלומר, לפי ריש לקיש, רק 'תנור' מייצר חלה. לפי רבי יוחנן, ניתן ליצור את האפקט של ה'אפייה' בדרכים אחרות. אפשר לאפות גם בסיר.

¹ יש עוד מה לדייק בהגדרה זו, אך היא מספיקה לצורך הדיון הנוכחי.

תלמוד בבלי מסכת פסחים דף לז עמוד א

מיתבי: הסופגנין והדובשנין והאיסקריטין, עשאן באילפס - חייבין, בחמה - פטורין. תיובתיה דרבי שמעון בן לקיש! אמר עולא, אמר לך רבי שמעון בן לקיש: הכא במאי עסקינן - שהרתיח ולבסוף הדביק - אבל הדביק ולבסוף הרתיח נעשה כמי שעשאן בחמה ופטורין

רש"י מסכת פסחים דף לז עמוד א

שהרתיח - האילפס ואחר כך הדביק בה הלחם, דהוה ליה כעין מעשה תנור - הלכך חייבין.

ראיה זו ותשובתה מחדדים את גבולות המחלוקת. ודאי שאפייה בתנור מחייבת בהפרשת חלה. האם ניתן לייצר אפקט של אפייה גם ללא תנור? אם חימם את הסיר לפני שהניח (הדביק) עליו את הבצק, הבצק ייאפה בצורה דומה לאפיית לחם. במצב זה כולם מודים שחייב בחלה (כך אופים פיתות על גבי סאג'), מכיוון שהחום מתפשט על הבצק בצורה אחידה, יש כאן אפייה הדומה לאפיית לחם. המחלוקת היא במקרה בו מצד אחד האפייה יבשה, אך היא על גבי כלי, וללא חימום מקדים, ולכן האפייה אינה אחידה. לפי ריש לקיש לא תהיה השפעה ותוצאה דומה לתנור, ולכן פת זו אינה לחם, ואילו רבי יוחנן סובר שזה מספיק דומה ללחם בכדי שזה יזוהה הלכתית כלחם.

רבי יוחנן מציע שבעצם מחלוקתם היא מחלוקת תנאים:

תלמוד בבלי מסכת פסחים דף לז עמוד ב

איזהו המעיסה ואיזהו החליטה? המעיסה - קמח שעל גבי מוגלשין, החליטה - מוגלשין שעל גבי קמח תניא: יכול יהא מעיסה וחלוטה חייבין בחלה - תלמוד לומר לחם, רבי יהודה אומר: אין לחם אלא האפוי בתנור. רבי יהודה היינו תנא קמא! אלא לאו - מעשה אילפס איכא בינייהו. תנא קמא סבר: מעשה אילפס חייבין, ורבי יהודה סבר: מעשה אילפס פטורין? - לא, דכולי עלמא - מעשה אילפס פטורין, והכא - כגון שחזר ואפאו בתנור קא מיפלגי. דתנא קמא סבר: כיון שחזר ואפאו בתנור - לחם קרינן ביה, ורבי יהודה סבר: אין לחם אלא האפוי בתנור מעיקרא, וכיון דמעיקרא לאו בתנור אפייה - לאו לחם הוא

רש"י מסכת פסחים דף לז עמוד ב

מוגלשין - רותחין.

תנא קמא סבר מעשה אילפס חייבין - והכי קאמר: יכול תהא המעיסה והחליטה חייבין בחלה - תלמוד לומר לחם, והני לאו לחם נינהו, דקודם לישתן מבושלין ברותחין הן, אבל מעשה אילפס, שלא נאפו אלא על האור - קרובין הן למעשה תנור, ולחם נינהו, וחייב, ואפילו הדביק ולבסוף הרתיח, ואמר ליה ר' יהודה: מעשה אילפס נמי פטורין, דאין לחם אלא האפוי בתנור. שחזר ואפאן בתנור - למעשה אילפס, והכי קאמר תנא קמא: תלמוד לומר לחם - והני לאו לחם נינהו, דמבושלים במים הן, והוא הדין למעשה אילפס נמי, שהדביק ולבסוף הרתיח נמי לאו לחם נינהו, אבל חזר ואפאו בתנור - לחם קרינא ביה. ור' יהודה סבר - אפוי בתנור אחד בעינן, ולא בשני תנורים, כגון אילפס ותנור.

תנא קמא ורבי יהודה מסכימים שהלכתית "לחם" חייב לקבל את אותו האפקט שנוצר על ידי אפייה בתנור. רבי יוחנן סובר שחלקו באותה המחלוקת שהוא חלק על ריש לקיש. ריש לקיש לא יכול לקבל את זה, מכיוון שזה מעמיד את שיטתו כדעת היחיד הדחווה. לכן ריש לקיש מסביר שהם חולקים בדינו של לחם שתחילה נעשה בסיר ונאפה לאחר מכן בתנור.

במקום אחר מזכירים את דעת תנא קמא כדעה יחידאית, ומשמע שפוסקים כמותה ללא ספק:

תלמוד בבלי מסכת יבמות דף מ עמוד א

חלוט מצה היא דקאמרין, למאי הלכתא? לומר, שאדם יוצא בה ידי חובתו בפסח, אף על פי דחלטיה מעיקרא, כיון דהדר אפייה בתנור - לחם עוני קרינא ביה, ואדם יוצא בה ידי חובתו בפסח

אם נסכם את שעלה מהדיון של הגמרא עד כה:

מוסכם ש"לחם" הוא רק מה שעבר הליך של "אפייה", במובן של השפעת חום יבש באופן אחיד (יחסית). בדרך כלל זה נעשה בתנור. ברם, אם חימם אילפס (או סאג') והניח עליו את הבצק, וכך קיבל אפקט של אפייה, גם הוא מזוהה הלכתית כ"לחם".

אם חימם את האילפס אחרי הנחת העיסה עליו, בזה נחלקו רבי יוחנן וריש לקיש. רבי יוחנן סובר שעוד לפני שהייתה מחלוקת תנאים בעניין. ריש לקיש סובר שהתנאים הללו חולקים בדין עיסה שבושלה ולאחר מכן נאפתה (כמו בייגל).

כך פוסק השו"ע, והפסקי תשובות (מרבני רמת שלמה בדורנו, בספר המסכם את דברי האחרונים והשו"תים) מסכם את הסכמת הפוסקים לעניין בייגלים:

שולחן ערוך אורח חיים הלכות בציעת הפת, סעודה, וברכת המזון סימן קסח סעיף יד

חלוט (פירוש כמין פת חולטין אותו ברותחין) שאח"כ אפאו בתנור, פת גמור הוא ומברך עליו המוציא

פסקי תשובות אורח חיים סימן קסח אות ב

מדובר כאן בבצק לפני האפיה שחלטו אותו במים רותחים ואח"כ אפאוהו, וחליטה ג"כ לאו דווקא הוא אלא הוא הדין כשבישלו הבצק במים רותחים, ואח"כ אפאוהו דינו כפת לכל דבר וברכתו המוציא

רבי יוחנן וריש לקיש חולקים בירושלמי במחלוקת דומה. שם מבואר שאם הבישול נעשה בנחלים בלבד אין חולק שאין זה לחם:

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת חלה פרק א הלכה ג

רבי יוחנן אמר: כל שהאור מהלך תחתיו חייב בחלה ואומר עליו המוציא לחם מן הארץ ויוצא בו ידי חובתו בפסח, רבי שמעון בן לקיש אמר: כל שהאור מהלך תחתיו אינו חייב בחלה ואין אומרין עליו המוציא לחם מן הארץ ואין אדם יוצא בו ידי חובתו בפסח. אמר לו רבי יוחנן: ובלבד על ידי משקה

רבי יוחנן אומר לריש לקיש שהם מסכימים שמה שמבושל בנחלים אינו נחשב לחם, כפי שמסבירים הפרשנים:

ידיד נפש (פירוש בסגנון 'שטינולץ' על הירושלמי) חלה פרק א הלכה ג

רבי יוחנן אינו מבדיל בין אם האש תחת האלפס או האש סביב כמו בתנור. לדעתו מה שעושה את הדבר לאפיה הוא אם אין שם מים, ואם יש מים אין זו אפיה אלא בישול

תוספות מסכת פסחים דף לז עמוד ב

אומר ר"י דעל ידי משקה מודה רבי יוחנן דמעשה אילפס פטורה ואין מברך עליו המוציא, כדמוכח בירושלמי דמסכת חלה בפרק קמא

ודאי שריש לקיש מסכים שמה שמבושל בנחל אינו נחשב לחם. כאמור, הוא סובר שרק מה שנאפה מכוח האש, ובאפייה אחידה, נחשב לחם. הראשונים ופוסקים מעירים שהכוונה היא לכמות משמעותית של שמן או מים, הנותנים אפקט של בישול או טיגון, לא שכבה דקה שרק מונעת את שריפת העיסה:

שו"ת הריב"ש סימן כח

אם אין בו שמן כדי טיגון רק שמושחין מעט הכלי כדי שלא תדבק בו עיסה מתוך שבלילתה רכה ושתהיה נוח להסתלק מן הכלי זה אינו נקרא ע"י משקה ודינו כדין לחם

הגהת הרמ"א על שולחן ערוך אורח חיים סימן קסח סעיף יד

מעט משקה שמושחין בו האלפס שלא ישרוף העיסה לא מיקרי משקה

עיסה רכה ועבה

למדנו לעיל שהספגנין פטורים מן החלה. אך המשנה ממשיכה ואומרת:

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת חלה פרק א הלכה ה

תחילתה עיסה וסופה סופגנין, תחילתה סופגנין וסופה עיסה, חייבת בחלה

משמע שהיא פטורה רק אם היא נילושה והוכנה כסופגנין. מה שנילוש או נאפה כלחם חייב בחלה. לאור המשנה, רבינו תם מצמצם את גבולות מחלוקת רבי יוחנן וריש לקיש:

תוספות מסכת פסחים דף לז עמוד ב

ואומר רבינו תם דדווקא בבלילתו רכה פליגי, דרבי יוחנן סבר אפייתו באילפס עושהו לחם וחייב בחלה, וריש לקיש סבר אין עושהו לחם ופטור, אבל בלילתו עבה כולי עלמא מודו דחייב בחלה אפילו על ידי משקה, דהא חיוב חלה הוי משעת גלגול כדמוכח בכמה דוכתי, וכן משמע במס' חלה (פ"א מ"ה) דתנן עיסה שתחלתה וסופה סופגנין פטורה מן החלה תחלתה סופגנין וסופה עיסה תחלתה עיסה וסופה סופגנין חייבת בחלה

ר"ת מביא כאן מקור וטעם: המקור הוא המשנה, בה נאמר שאם תחילתו עיסה, גם אם סופו סופגנין, חייב בחלה. וטעמו בצידו: חיוב חלה חל בשעת הלישה (בלשון חז"ל 'גלגול העיסה'). לא יכול להיות שהעיסה תתחייב בהפרשת חלה בשעת הלישה, ולאחר מכן בשעת הטיגון תיפטר מהפרשה. ר"ת ממשיך ואומר שהוא הדין ביחס לברכת המוציא:

ונראה לרבינו תם דהכי נמי מברכין עליו המוציא, ומביא ראיה ממנחות (דף עה:) ומכיצד מברכין (ברכות לו:): דאמר היה עומד ומקריב מנחה בירושלים ואומר שהחיינו נטלו לאוכלו ואומר המוציא וקפסיק ותני כל המנחות אפי' מנחת מחבת ומרחשת אף על פי שמטוגנת בשמן. ואין סברא לחלק בין מים לשמן

ר"ת מרחיב את הסברא שגלגול העיסה יגדיר את העיסה כחלה או כסופגנין. נעמוד על מספר הנחות בדבריו שאינן מובנות מאליהן:

ביחס לסברא: ר"ת הביא סברא – גלגול העיסה מחייב בהפרשת חלה. אם כך, לא יתכן שפעולה שתעשה בהמשך הליך הבישול תפטור אותה מהפרשת חלה. סברא זו הגיונית ביחס להפרשת חלה. אך ביחס לברכת המוציא יש מקום לומר אחרת. חובת ברכה נוצרת כאשר אדם בא לאכול. באותה שעה העיסה כבר עברה את הטיגון, אם כך אין כאן חובה שנוצרת ולאחר מכן בטלה, אלא בשעת האכילה ניתן לזהות אם אוכלים לחם או משהו אחר.

ביחס למקור: משמע בברייתא שמברכים 'המוציא' על המנחות. יש מנחות שמטגנים בשמן, ולא מחכר בברייתא שיש הבחנה בברכת המנחות השונות. ברם, יתכן והברייתא מדברת על מנחות אחרות, כמו מנחת סולת או מאפה תנור.

ביחס להרחבת הדין: ר"ת ממשיך ואומר שעל פניו אין סברא להבחין בין טיגון לבין בישול. גם זה אינו מובן מאליו. בעוד שטיגון גורם לאיחוד וקירוב של האוכל המטוגן, הבישול גורם להפרדתו. בהחלט יש מקום לטענה שתוצאת הטיגון תהיה קרובה יותר לאפייה מאשר תוצאת הבישול במים.

הר"ש משנץ מעיר על מקורו של ר"ת מהמשנה. בירושלמי שם מסופר:

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת חלה פרק א הלכה ד

חדא איתתא שיילה לרבי מנא בגין דאנא בעייתא למיעבד אצוותי אטרי מהו דינסבנה ותהא פטורה מן החלה? אמר לה: למה לא? אתא שאיל לאבוי. אמר ליה: אסור, שמא תימלך לעשותה עיסה

ידיד נפש חלה פרק א הלכה ד

אחת באה ושאלה לרבי מנא, כיוון שאני רוצה לעשות עיסה שבלילתה עבה על דעת לעשותה סופגנים, האם הדין הוא ותהא פטורה מן החלה? אמר לה, למה לא. בא ושאל את אביו אמר ליה אסור, שמא תימלך לעשותה עיסה כיוון שהתחילה לעשות עיסה שבלילתה עבה, שמא תימלך בדעתה ותאפה אותה בתנור, לכן גזר שבמקרים כאלה יחייב להפריש חלה

מן הדברים משמע שתחילתה עיסה וסופה סופגנין פטורה מן החלה מדאורייתא, מכיוון שכבר בשעת גלגול העיסה התכוון שעיסה זו לא תהיה לחם בסוף. החובה להפריש חלה מדרבנן נובעת מחשש שמא האופה ישנה את דעתו ויאפה את העיסה.

אך אחרי שהעיסה עברה בישול או טיגון, כבר אין ספק שהעיסה לא תעבור אפייה. לכאורה בשלב הברכה כבר אין מקום לגזור גזירות. באותה עת ידוע שהעיסה טוגנה או בושלה, ואין הצדקה לחשוש שמא תיאפה כחלה.

לאור זאת הרמב"ן חולק על ר"ת:

רמב"ן הלכות חלה דף כו עמוד ב

סופגנין, אף על פי שגלגול העיסה כדרכה, כיוון דעל דעת לעשותה סופגנין הוא שגלגל, ובסוף נמי עשאה סופגנין פטורה, והאי דברי הכל היא ... סופגנין שסופן מוכיח על תחלתן הכל מודים שהולכין אחר דעתו של אדם, תחלתה וסופה על דעת סופגנין פטורה, תחלת גלגול על דעת עיסה סתם, ונמלך לסופגנין, חייבת, שכבר נתחייבה משעת גלגול, גלגל על דעת סופגנין ונמלך שלא לעשותה סופגנין אלא עיסה סתם לדבר אחר חייבת

ההחלטה לבשל או לטגן את העיסה פוטרת אותה מן החלה, גם אם לא ניכר שעיסה זו שונה מעיסת חלה. לשיטתו, המשנה המחייבת בחלה מדברת על מי שלש את העיסה על דעת לאפותה, ולאחר מכן שינה את דעתו. במקרה זה העיסה חייבת בחלה, שכן ההחלטה שבאה אחרי הגלגול איננה פוטרת. המעשה בו גזרו חובה להפריש חלה הוא מקרה בו מראש התכוונו לאפות רק חלק קטן מהעיסה, שאינו חייב בחלה. על כך נאמר שמכיוון שהלשה עלולה לשנות את דעתה ולאפות עוד, עליה להפריש מראש. נראה שהרמב"ם מסכים עם הרמב"ן:

רמב"ם הלכות ביכורים פרק ו הלכה יב

העושה עיסה ליבשה בחמה בלבד או לבשלה בקדרה הרי היא פטורה מן החלה, שאין מעשה חמה לחם, בין שלשה במים בין שלשה בשאר משקין, וכן קלי שלשין אותו במים או בדבש ואוכלין אותו בלא אפייה פטור, שאין חייבת אלא עיסה שסופה להאפות לחם למאכל אדם

מדברי הרמב"ם ניכר שכוונת הלש, שהעיסה לא תאפה, פוטרת מן החלה, בדומה לדברי הרמב"ן. כך גם נראה מדברי הר"ש משנץ:

ר"ש מסכת חלה פרק א משנה ה

מתניתין דתחלתה עיסה וסופה סופגנין היינו בנמלך כדפרשית במתניתין, אבל תחלתה עיסה לעשות סופגנין פטורה. ואמרינן נמי: חדא איתתא שאלה לרבי מנא: כגון דאנא בעינא מיעבדה איצוות איטרי תהא פטורה מן החלה? אמר לו: אסור, שמא תימלך לעשות עיסה, דאצוות היא עיסה, וההיא איתתא לשה עיסתה לעשותה איטרי, והוא כעין סופגנין ואסקריטין דפטורים, ואיבעיא ליה באותו מקצת שרגילה לקחת לאפות שלא כדרך איטרי אי יכולה לאכלה בלא חלה דלית ביה כשיעור, ואסור לה שמא תימלך על כולה או על כדי חיוב חלה ... ודוקא היכא דאפייה מינה קצת, דגזירה משום ההיא פורתא שמא תימלך על כולה. אבל אי שביק כולה פטורה

אם כך, הרמב"ן והר"ש משנץ חולקים על ר"ת בדין עיסה שנילושה על דעת שתבושל או תטוגן. ר"ת מחייב בהפרשת חלה, הרמב"ן והר"ש משנץ פוטרים, ומחייבים מדאורייתא רק אם לש על דעת אפייה, ומדרבנן אם לש על דעת אפיית חלק קטן מן העיסה. הר"ש משנץ ממשיך וחולק על ר"ת גם ביחס לברכת המוציא:

והא דאמרינן בפרק כ"מ (דף לו ב) גבי אוכל מנחות בירושלים דמברך עליה המוציא, לאו במנחת מחבת ומרחשת, איירי דמטוגנת בשמן ונתבטלה מתורת לחם, אלא בדסולת או במאפה תנור. אי נמי בכל המנחות, ושמן מועט ואין בו כדי לבטלו

ר"ת הוכיח מהברייתא בה נאמר שמברכים המוציא על המנחות שמשמע שמברכים המוציא גם על מנחות מטוגנות בשמן. הר"ש משנץ מציע שני הסברים: א. אכן מדובר על שאר המנחות, לא המנחות המטוגנות בשמן. ב. גם במנחות העשויות בשמן, לא מדובר על טיגון עמוק, אלא על בלילה בכמות קטנה של שמן, אך האפייה נעשית כרגיל. רבינו ירוחם מסביר שהר"ש משנץ והרמב"ן חולקים על העיקרון שר"ת מניח, שיש השוואה בין הלכות חלה לבין הלכות המוציא:

רבינו ירוחם תולדות אדם וחווה נתיב טז חלק ה דף קמה טור ז

פירש ר"ת דכל דבר שבלילתו עבה, כלומר כשבוללו במים עם קמח עושה אותו עב, כולי עלמא מודו דחייב בחלה ואפילו סופו לטגנו בשמן או לבשלו במים ... היתה בלילתו עבה שמברכין עליו המוציא אפילו לא חזר ואפאו בתנור ... ורבינו שמשון חולק עליו וכתב שאפילו בלילתו עבה, אם בשלה או טגנה אין מברכין עליה המוציא, ואפילו נתחייבה העיסה בחלה, ואפילו שיש עלי' תוריתא דנהמא, דלא דמי ברכת המוציא לחלה, דחלה בתר גלגול העיסה אזלינן, אבל ברכת המוציא הכל הולך אחר שעת אפייה. וההיא דאמרי בברכות דהאוכל מנחות מברך המוציא לא מיירי במנחת מרחשת ומחבת כמו שפרי"תם אלא במנחת מאפה תנור או אפי' במנחת מרחשת ומחבת דכיון שהשמן היה מועט אין דינו כמבושל אלא כמו אפוי והוא כאפוי באלפס בלא מתקין כמו שכתבתי וכן פירוש הרמ"ב ונלפרי"ת הא דאמרינן בחלה. עיסה תחלתה סופגנים וסופה סופגנין פטורה מן החלה תחלתה עיסה וסופה סופגנין או תחלתה סופגנין וסופה עיסה חייבת ה"ה לענין המוציא אם בלילתה עבה אבל לפיכך רבי שמשון והרמ"ב אין הולכין בהמוציא אלא אחר שעת אפיה ולעולם אם סופי סופגנין אין מברכין עליה המוציא ואם סופה עיסה כלומר שנאפת ולא בבישול במים ולא בטגון מברכין עליה המוציא וכן נראה עיקר

מרבינו ירוחם עולה שהר"ש משנץ חולק על ר"ת בשני נושאים שונים: א. בהגדרת חובת הפרשת חלה: לשיטתו כוונת הבישול או הטיגון העתידיים יכולה להשפיע על חובת הפרשת חלה. ב. ברכת המוציא שונה מהפרשת חלה, שכן חובת הברכה נוצרת רק רגע לפני האכילה, ואילו חובת הפרשת החלה נוצרת בשעת הגלגול.

המשמעות היא שגם מי שמקבל את דברי ר"ת ביחס להפרשת חלה עדיין יכול להסכים עם הר"ש משנץ שלמרות שעיסה זו תתחייב בחלה, ברכתה מזונו. רבי ישעיה עטיה (מחכמי ארם צובא, ה'תצב-ה'תקנ"ב. חיבר חידושים על הרמב"ם ועל השו"ע) מעיר שהר"ש לא כתב את זה, וגם אין לו צורך לומר את זה:

בגדי ישע סימן קסח – על שו"ע סעיף יג

רוצה רבינו ירוחם לומר דלאו לכל מילי מדמינן, דלהאי דינא יש סברא טובא לחלק ביניהם, בודאי מה שנקרא פת לענין חלה מיקרי פת לענין מוציא ופסח, אבל כאן גם לענין חלה ה"ל דינא תחילתו עיסה וסופו סופגנין פטור, אלא מאחר שנתחייב בפעם אי בחלה בתחילתו, איסור שבו להיכן הלך? לכן לענין חלה חייב, ולענין מוציא מברכין בורא מיני מזונות כמו שהוא השתא, אבל תחילתו סופגנין וסופו עיסה בודאי הא בהא תליא

אבל רבינו שמשון רצה גם כן להשוותן! ולתרוץ קושיא הנ"ל מתרוץ דהכל תלוי בדעתו אם דעתו מתחלה לאפות כמו פת אף על גב דאח"כ נעשה סופגנין חייב בחלה ומברך המוציא אבל אם תיכף בשעת לישה היה דעתו לעשות סופגנין פטור מן החלה ומברך בורא מיני מזונות

רבינו ירוחם מציע את התירוץ המחלק בין חיוב הפרשת חלה והברכה. הבגדי ישע מציין שהר"ש לא הזכיר את התירוץ הזה, וגם אין לו צורך בתירוץ הזה. נחדד: לגמרא ולראשונים היה ברור מאוד שהגדרת "לחם" לעניין חלה ולעניין ברכת 'המוציא' אחידה. האמירה שיש הבדל בין 'המוציא' לבין חיוב הפרשת חלה זה חידוש של רבינו יונה. כל עוד אין לר"ש צורך בתירוץ הזה, לכאורה אין הצדקה לקבוע שהוא סובר שיש הבדל ביניהם. הר"ש סובר שהכוונה בשעת הלישה פוטרת מחלה. אם כך, אין לו צורך לומר את התירוץ של רבינו ירוחם.

לדוגמא: רבינו יונה מקבל את שיטת ר"ת לעניין הפרשת חלה, אך חולק עליו לעניין ברכת 'המוציא':

תלמיד רבינו יונה על הרי"ף מסכת ברכות דף כז עמוד א

נראה למורי הרב נר"ו שיש להעמיד חילוק הדבר בעניין זה: שאם היתה בלילתו עבה מתחלה ואחר כך רככו אותו על ידי משקין חייב בחלה, שכיוון שכבר היתה הבלילה עבה, באותה שעה נתחייב בחלה, שחיוב החלה תלוי בגלגול, אבל אין מברכין עליו המוציא, שברכת המוציא תלויה בלחם, וזה, כיוון שנתבטל מתורת לחם, אין מברכין עליו המוציא ולא ג' ברכות

נשוב ונחדד:

ר"ת אומר שתי אמירות: א. תחילתו עיסה עבה וסופו מבושל או מטוגן – חייב בחלה. ב. מכיוון שחייב בחלה, ממילא מברכים על זה 'המוציא'.

בכדי לחלוק על מסקנת ר"ת לעניין ברכת המוציא, די לחלוק על אחת מהאמירות, ולומר את אחד משני הדברים: א. תחילתה עבה וסופה מבושלת פטורה מחלה. ב. עיסה זו חייבת בחלה בגלל שחובת ההפרשה כבר רובצת עליה בזמן הלישה. אך אין הצדקה לומר את האמירה הזאת ביחס לברכת 'המוציא'.

רבינו יונה אומר כנגד ר"ת רק את אמירה ב'. רבינו ירוחם אומר שהר"ש משנץ חולק על ר"ת בשני הדברים. הבגדי ישע מעיר עליו שאין סיבה להניח שהר"ש משנץ יחלוק על האמירה השנייה – אם תמיד הפרשת חלה והברכה הולכים יחד, ובמקרה זה אין צורך להבחין ביניהם, יש להניח שגם במקרה זה אין הבחנה ביניהם. אם כך, להלכה יהיו שלוש שיטות:

לפי ר"ת – הגלגול או האפייה יחייבו בהפרשת חלה וכן בברכת 'המוציא'.

לפי הר"ש משנץ – אם מראש התכוון לבשל או לטגן את העיסה, היא פטורה, גם אם הגלגול זהה. אך אם מראש לא חשב על כך, העיסה התחייבה בחלה, וממילא יברך עליה המוציא (שהרי אינו חולק על ר"ת בכך שיש לברך 'המוציא' על עיסה שהתחייבה בהפרשת חלה).

לפי רבינו יונה – על עיסה מטוגנת או מבושלת מברכים 'מזונות', והגלגול אינו משפיע על כך.

מה שמפתיע הוא שלפי הר"ש משנץ ייתכנו שתי חלות זהות לחלוטין בדרך הכנתן, ורק הדעת והכוונה של המבשל תכריע אם ברכתן 'מזונות' או 'המוציא'. נראה שזו הסיבה שרבינו ירוחם קובע שהר"ש משנץ חולק על שני הדברים: נראה לו משונה שעל חלה זהה בדרך הכנתה יתחייבו שתי ברכות שונות. לכן נראה שרבינו ירוחם אינו מקבל את ההבחנה של הבגדי ישע, ואומר שמבחינת הלכות 'המוציא' יש רק שתי שיטות – שיטת ר"ת, ושיטת הר"ש משנץ הרמב"ן ורבינו יונה, המסכימים שעל כל עיסה מבושלת או מטוגנת מברכים 'מזונות'.

שיטה נוספת מופיעה בסמ"ג.

הסמ"ג מביא את המחלוקת, את קושיית ר"ת ממנחות, ואת תירוץ הר"ש משנץ. הוא לא מתרשם מהתירוצים, ולכן הוא מכריע אחרת:

ספר מצוות גדול עשין סימן כז

רבינו שמשון מעמיד ההיא דכיכר מברכין במנחה מאפה תנור וסולת. ונראה לי דוחק גדול. ונראה דבריו בבשיל במים, אבל בטיגנא במחבת, שאין שם כי אם מעט שמן, נראה לי כפסק הראשון, שהוא קרוי לחם בין לעניין חלה בין לעניין המוציא

כלומר, דברי ר"ת מסתברים בהקשר של טיגון בשמן דק, שמוציא תוצר דומה לאפייה, אך לא בבישול, שמוציא תוצר שונה לחלוטין.

סיכום ביניים:

"אפייה" היא בישול המאפה ללא נוזלים על ידי חימום אחיד של העיסה. בדרך כלל הדבר נעשה בתוך תא סגור המאפשר לפזר את החום בתוכו בצורה אחידה. במשנה (מסכת חלה פרק א משנה ד) מובאת רשימה של מאכלים שעיסתן, לכאורה, חייבת בחלה, ובכל זאת פטורים מהפרשת חלה בשל דרך הכנתן הסופית. מתוך דברי הירושלמי (שם) והגמרא במסכת פסחים (דף לו ע"א) למדנו שנחלקו רבי יוחנן וריש לקיש. נסכם את העולה מן המחלוקת ומהן גבולותיה: לפי ריש לקיש, אם הניח בצק על אלפס (סיר או מחבת) בזמן שמחמם אותו, או לפני חימומו, עיסה זו תהיה פטורה מחלה, שכן בדרך זו הבצק אינו מקבל אפקט של 'אפייה'. רבי יוחנן חולק וסובר שגם בדרך זו העיסה חייבת בחלה. מוסכם על כולם שאם חימם את האלפס לפני הנחת העיסה, העיסה חייבת בחלה, שכן מתקבל אפקט של אפייה. מהירושלמי עולה ששניהם מסכימים שאם בישל או טיגן את העיסה במים או שמן, העיסה פטורה מחלה. הראשונים מזכירים שהכוונה היא לבישול בהרבה מים או טיגון בשמן עמוק, ולא בשכבה דקה של נוזל המונעת שריפה. הגמרא גם מזכירה שאם בישל ואחר כך אפה, העיסה חייבת בחלה וניתן לאפות מצה בדרך זו. הדברים נפסקו בשולחן ערוך (סימן קסח סעיף יד), והפסקי תשובות מראה שהאחרונים פוסקים את הדין ביחס לבייגלים.

מכאן אנו שבים לדברי הירושלמי, שם נאמר שמוסכם שבישול בנוזל רב אינו מחייב בחלה. נעבור על השלבים בדברי ר"ת, ומי מהראשונים חולק על כל שלב בדבריו: ר"ת מציין שהפטור אם העיסה בושלה בנוזלים תקף רק אם העיסה רכה. בלילה עבה חייבת בחלה גם אם טוגנה או בושלה במים. הוא מבסס את דבריו על המשנה האומרת שאם תחילתו עיסה וסופו סופגנין או להיפך חייבת בחלה. הרמב"ן והר"ש משנץ חולקים על הנקודה הזאת, ואומרים שהמשנה עוסקת במי שהתכוון לאפות את העיסה, ולבסוף שינה את דעתו ובישל אותה. אך אם בשעת הלישה התכוון לבישל או לטגן את העיסה, וכך עשה, היא פטורה מן החלה (גם הר"ש משנץ סובר כרמב"ן). ר"ת ממשיך ואומר שאם העיסה חייבת בחלה, מברכים עליה 'המוציא'. רבינו יונה מקבל את דברי ר"ת ביחס להפרשת חלה, אך לא ביחס לברכת 'המוציא'. חיוב חלה רובץ משעת הלישה, ואילו חיוב הברכה נוצר עת שבאים לאכול, ולכן יתכן שאין חפיפה בין ההלכות (רבינו ירוחם אומר שגם הר"ש משנץ סובר כרבינו יונה). ר"ת מוכיח את דבריו מהברייתא בה נאמר שעל המנחות מברכים 'המוציא', ומן הסתם הכוונה היא גם למנחת חביתין, המטוגנת. ואם על עיסה מטוגנת מברכים 'המוציא', מסתבר שמברכים 'המוציא' גם על עיסה מבושלת. הר"ש משנץ חולק על הראיה, ומסביר שהברייתא עוסקת במנחה מאפה תנור וחרבה, לא במנחת חביתין המטוגנת. הסמ"ג אינו מקבל את דברי הר"ש משנץ, בטענה שפשט הברייתא עוסקת בכל המנחות. אך הוא חולק על ההרחבה שעושה ר"ת. הוא מקבל שדברי ר"ת סבירים ביחס לטיגון בשמן דק, בו התוצר אינו שונה משמעותית מלחם. אך ההשוואה בין טיגון לבישול איננה נכונה, שכן בישול מניב תוצר שונה לחלוטין.

להלכה

המהר"ם מרוטנבורג היה מחמיר וחושש לשתי השיטות:

רבינו ירוחם - תולדות אדם וחווה נתיב טז חלק ה דף קמה טור ד

והר"מ היה נוהג כשהיה אוכל שום לחם מטוגן או מבושל ונתחייב מתחלה בחלה כמו שכתבתי בדין חלה וכמו אלטריאה שאופה מן העיסה בתנור מעט קודם בישול שנתחייבה כל העיסה בחלה, ולפרי"ת יהיה חייב לברך עליה המוציא², כי לפי דברי רבינו שמשון והר"ם במוז"ל אין מברכין עליה המוציא כיון שלסוף בשלו או טגנו. וכדי להוציא עצמו מהספק לא היה מברך עליו המוציא וגם לא היה אוכלו בלא המוציא אלא היו מביאין לו לחם אחי והיה מברך עליו המוציא ואחר כך היה אוכלו

רא"ש מסכת פסחים פרק ב אות טז

רבינו מאיר היה נוהג כשלישין עיסה בביתו כדי לבשלה במים או לטגנה בשמן היה מצוה לאפות ממנה מעט ועל ידי כך נתחייבה העיסה כולה בחלה קודם שיקח ממנה מעט דחיישין שמא תמלך, וגם לא היה אוכל בלא המוציא אחר שנתבשלה או נטגנה, וגם לא היה מברך עליה המוציא, אלא מברך על לחם אחר ואח"כ אכלה

ברגע שהיה אופה חלק מן העיסה, היא הייתה מתחייבת בהפרשת חלה לכולי עלמא (ואז היה יכול גם לברך על הפרשת חלה).

בהלכות חלה הטור מביא את המחלוקת, ופוסק בצורה ברורה כר"ש משנץ, ולא כר"ת:

² מעניין לציין שלכאורה המהר"ם מדבר על איטריות. בהמשך נלמד שר"ת מודה שאיטריות פטורות מחלה ומברכת המוציא.

טור יורה דעה הלכות חלה סימן שכט

עיסה שבלילתה עבה שבשלה במים או טגנה בשמן כתב ר"ת שחייבת דכבר נתחייב בשעת גילגול ור"ש כתב דאפי העושה עיסה גמורה אם דעתו לבשלה או לטגנה פטורה אבל אם בשלה ולא היה בדעתו לבשלה אלא לשה סתם ואח"כ נמלך לבשל חייבת וכ"כ הרמב"ם שהכל הולך אחר דעת האדם כיצד העושה עיסה ותחלתו וסופו על דעת סופגנין פטורה לגלגה על דעת עיסה ונמלך לעשותה סופגנין חייבת שכבר נתחייבה משעת גילגול לגלגה על דעת סופגנין ונמלך שלא לעשות סופגנין אלא עיסה סתם חייבת וכן מסקנת א"א הרא"ש ז"ל

אך באורח חיים, בהקשר של הלכות ברכת המוציא, הטור קיצר:

טור אורח חיים הלכות בציעת הפת, סעודה, וברכת המזון סימן קסח

כל דבר שבלילתו עבה, אפילו בישלו במים או טיגנו בשמן, לחם גמור הוא וחייב בחלה ומברכין עליו המוציא

הבית יוסף תמה על דבריו:

בית יוסף אורח חיים סימן קסח אות יג

יש לתמוה (על הטור), למה סתם כאן דבריו כדעת רבינו תם, כיוון דהרא"ש והרמב"ם סברי כר"ש ודאי דהכי נקטינן ואם כן כדבריו היה לו לסתום

הב"ח מסביר שאין כאן סתירה. אדרבה, הטור באורח חיים התכוון לפסוק כר"ש משנך!

ב"ח אורח חיים סימן קסח אות ח

רבינו כאן ודאי אין דעתו לפסוק כרבינו תם, אלא מיירי בנמלך, דהיינו שעשה מתחילה עיסה דבלילתה עבה, דאפילו נמלך אחר כך ובשלו במים או טגנה בשמן, לחם גמור הוא וחייב בחלה וברכת המוציא, דדין זה כולי עלמא מודו ביה ודאי דברי רבינו כאן מיירי במי שעושה עיסה דבלילתה עבה ואחר כך נמלך ובשלה דאף ר"ש מודה בהא דחייבת בחלה ומברכין עליה המוציא ופשוט הוא, ודלא כבית יוסף

נראה שהבית יוסף מקבל את פירוש רבינו ירוחם לפסיקת הר"ש משנך. לכן הוא אינו מזכיר את כוונת האופה כקריטריון לברכה. אם מתעלמים מכוונת האופה, יש רק את שיטת ר"ת ורבינו יונה, ונראה שהטור באורח חיים מביא רק את שיטת ר"ת.

דברי הב"ח מזכירים את דברי הבגדי ישע – הר"ש משנך סובר שכוונת האופה היא קריטריון המשפיע גם על ברכת המוציא. המשמעות היא שאמנם מדובר בלחם שהכנתו נראית זהה – לישת עיסה עבה ובישול, אך מכיוון שהאופה שינה את דעתו, גם הר"ש משנך מודה שמברכים עליה 'המוציא'. בשולחן ערוך הבית יוסף אכן אינו מזכיר את כוונת האופה:

שולחן ערוך אורח חיים הלכות בציעת הפת, סעודה, וברכת המזון סימן קסח סעיף יג

אפילו דבר שבלילתו (פירוש לישת הקמח במים) עבה, אם בשלה או טגנה אין מברך עליה המוציא, אפילו שיש עליה תוריתא דנהמא ואפילו נתחייבה בחלה, דברכת המוציא אינו הולך אלא אחר שעת אפייה; ויש חולקין ואומרים דכל שתחילת העיסה עבה, אפילו ריככה אחר כך במים ועשאה סופגנין ובשלה במים או טגנה בשמן, מברך עליהם המוציא (ונהגו להקל), וירא שמים יצא ידי שניהם, ולא יאכל אלא על ידי שיברך על לחם אחר תחלה

כאמור, הבית יוסף סובר כרבינו ירוחם, שכוונת האופה משפיעה רק על הלכות הפרשת חלה, ולא על ברכת 'המוציא'. לכן הוא מתעלם מכך בפסיקתו כאן. הב"ח מעיר גם על כך:

ב"ח אורח חיים סימן קסח אות ח

גם לא כמו שכתב בשולחן ערוך (בהגה סייג) שנהגו להקל לברך עליהם המוציא, דהא כיון דלר"ש והרא"ש ורבינו אין לברך המוציא אם טגנו בשמן אלא בנמלך כדפירשתי, אם נהגו להקל אפילו בלא נמלך, וכרבינו תם, יש לבטל המנהג דאין הלכה כיחיד במקום רבים, דהלא גם הרמב"ן והרמב"ם כתבו כרבינו שמשון והרא"ש ורבינו

מדברי השו"ע משמע שירא שמיים יחמיר גם כדברי ר"ת. הב"ח מבין שנכון להחמיר כר"ש משנך (ולא כרבינו יונה ורבינו ירוחם), אך לא מעבר לכך! המגן אברהם חולק על דבריו:

מגן אברהם על שולחן ערוך סימן קסח סק לב

ולעד"נ שזה אינו, דבשלמא בחלה מחייב, דבחלה החיוב בשעת לשה ואז היה דעתו לאפות, אבל המוציא בא בשעת אפייה!

וכך פוסק המשנה ברורה:

משנה ברורה סימן קסח ס"ק עה

כשהיה דעתו מתחלה לבשל ולטגן אותה אפילו אכל כדי שביעה אין מברך עליה בהמ"ז רק ברכה אחת מעין ג' ומסכם בפסקי תשובות:

פסקי תשובות אורח חיים סימן קסח אות יט

עיסת בצק שנילושה במים או ברוב מים ומיעוט שאר משקין ותבלינים, ובישלוה במים ... אם יש בחתיכות כזית, באנו לפלוגת הר"ש ור"ת (המוזכר בשו"ע), וכהכרעת הרמ"א נהגו להקל ולברך בורא מיני מזונות ועל המחיה (וגם הספרדים נוהגים כן וכהכרעת כף החיים ס"ק קז), אך ירא שמים לא יאכלם אלא בסעודת פת. ואם טיגנוה בשמן או דבש וכדו', ג"כ באנו למחלוקת הני"ל. אבל אם טיגנוה בהרבה שמן או דבש וכדו' עד שהכניסו טעם חזק בעיסה הסכמת ה"ט"ז (סקי"ט) ועוד הרבה אחרונים (משנה ברורה ס"ק פה) שברכתה בורא מיני מזונות לסיכום:

לעיל כבר סיכמנו את מחלוקת רבי יוחנן וריש לקיש, וכן את דברי ר"ת עליהם. כאן נקצר בסיכום:

בירושלמי (חלה פרק א הלכה ג) נאמר שעיסה מבושלת או מטוגנת פטורה מחיוב הפרשת חלה. במשנה נאמר שעיסה שתחילתה במחשבה לאפותה כחלה וסופה שהוכנה כסופגנין חייבת בחלה. מכך לומד ר"ת שהפטור של בישול בנוזלים תקף רק אם העיסה רכה. בלילה עבה חייבת בחלה גם אם התבשלה במים. הרמב"ן והר"ש משנץ חולקים על כך ואומרים שעיסה עבה חייבת בחלה רק אם התכוון לאפותה כחלה ולאחר מכן שינה את דעתו. אם מראש התכוון לבשל אותה בנוזל, פטורה. ר"ת אומר שאם העיסה חייבת בחלה, הרי שברכתה תהיה "המוציא". רבינו יונה אומר שזה כבר לא נכון. חיוב הפרשת חלה חל בשעת גלגול, ולכן הבישול אינו מסיר את החיוב שנוצר בשעת הלישה (בעוד שהר"ש והרמב"ן סוברים שמכיוון שהתכוון לבשל את העיסה היא מעולם לא התחייבה בחלה). אך חיוב ברכת 'המוציא' חל מאוחר יותר בזמן האכילה, לכן אם אז שם 'חלה' סר מהעיסה אין מברכים המוציא.

הלכה

המהר"ם מרוטנברג חשש לשתי השיטות, והיה אופה חלק מהעיסה כדי לחייב את עצמו בחלה לכל השיטות (ולכאורה גם לברך על הפרשה זו, מעת שכולם מודים שעיסה זו חייבת בהפרשת חלה). בהלכות חלה הטור פוסק כר"ש, ובבירור נגד ר"ת. אך באורח חיים, בהקשר של ברכת המוציא, פוסק שכל דבר שבלילתו עבה, אפילו אם בישל במים, הוא לחם ומברכים עליו 'המוציא'! הבית יוסף תמה על כך. הב"ח מסביר שמדובר באדם שלש את העיסה על דעת לאפות אותה, ולכן היא חייבת בחלה, וממילא דינה כחלה, שחייבת בנטילת ידיים וברכת המזון. הוא סובר שבמקרה זה שהאדם שינה את דעתו אין חולק שמכיוון שחייב בחלה, ממילא גם חייב בברכת המזון. נראה שלעניין ברכת 'המוציא' השולחן ערוך מתעלם מכוונת האופה, ופוסק (באורח חיים סימן קסח) שאין מברכים 'המוציא' על עיסה שהתבשלה או טוגנה. הב"ח, לעומתו, סובר שהר"ש מסכים שאם מראש לש את הבצק במגמה לאפות אותה, ברכת 'המוציא'. ברם, השולחן ערוך מסיים באמירה שירא שמיים יצא ידי כל השיטות. באיזו חומרה מדובר? הב"ח אומר שבהכרח הכוונה היא להחמיר שאם שינה את דעתו ובישל את העיסה יש לנהוג כמהר"ם. אך ודאי שאין לחשוש לשיטת ר"ת, שגם אם מראש התכוון לבשל את העיסה, מכיוון שהיא עיסה עבה, יש לברך המוציא. המגן אברהם חולק ואומר שאין מקום לחומרה הזו כלל. ברכת 'המוציא' נאמרת הרבה אחרי ההחלטה לבשל את העיסה, ובשלב זה אין היגיון לברך 'המוציא'.

בעיית הפסטה והקוגל

פסטה מיוצרת מקמח דגנים על ידי לישת עיסה עבה, ועיצובה בצורות שונות (את הפסטה המסחרית בדרך כלל מייבשים בכדי להאריך את זמן המדף שלה). לאחר מכן מבשלים את הפסטה במים. לכאורה ברכת הפסטה אמורה להיות שנויה במחלוקת בין ר"ת ובין הר"ש משנץ: לפי הר"ש משנץ, מכיוון שהתכוון לבשל את העיסה ברכתו 'מזונות', ואילו לפי ר"ת מכיוון שהעיסה עבה ברכתה המוציא. ר"ת עומד על כך שלכאורה משונה לברך על פסטה 'המוציא'. ר"ת מסביר מדוע ברכת הפסטה חורגת מהכלל שעל עיסה עבה מברכים 'המוציא' (גם אם היא עוברת בישול בסוף הליך הייצור):

ספר הישר לר"ת (חלק החידושים) סימן שמז

וירמייש'ש³ פטורין מן המוציא דליכא תוריתא דנהמא

יש קריטריון-על: כדי להתחייב בחלה (או בברכת המוציא) צריך שיהיה ללחם 'צורת הפת'. לככר לחם, בייגל, באגט, פיתה, ולאפה יש צורות שונות מאוד. המכנה המשותף ביניהם הוא המרקם, הצורה הפנימית. מסתבר שזו הכוונה ב'תוריתא דנהמא' – צורת לחם: שיהיה למאפה מרקם של לחם. לפסטות אין מרקם שכזה, ולכן הן אינן מזהות הלכתית כ'לחם', גם לפי ר"ת. המרדכי מביא את המחלוקת ומפרט יותר: ר"ת מבחין בין קרעפלך ובין פסטה:

מרדכי מסכת פסחים פרק כל שעה רמז תקצב

אותה עיסה שלשין לקרעפלייך ולפשט"ד ורמזלי"ש היינו תחלתו עיסה וסופו סופגנין וחייבים בחלה ומברכים עליהם המוציא ... אבל ורמזי"ל מודה רבינו תם דאין לברך עליהם ברכת המוציא, דלית להו תוריתא דנהמא

לקרפלק יש מרקם יותר אוורירי, לעומת הפסטה שהיא יותר דחוסה (dense).
כזכור, השו"ע מביא את המחלוקת ואומר שראוי לירא שמיים להחמיר ולאכול מאכל מעיסה עבה שעברה בישול או טיגון רק בתוך סעודה. הרמ"א אומר שדבריו אמורים רק על דברים כמו קרפלק, ולא על פסטה:

הגהת הרמ"א על השולחן ערוך אורח חיים סימן קסח סעיף יג

וכל זה לא מיירי אלא בדאית ביה לאחר אפיה תואר לחם (לשון הטור והפוסקים), אבל אי לית ביה תואר לחם כגון לאקשי"ן שקורין ורמזלייך, לכ"ע אין מברכין עליהם המוציא ולא ג' ברכות, דלא מיקרי לחם; אבל פשטידי"א וקרעפלייך מקרי תואר לחם

מצד שני, למדנו לעיל את דברי הגמרא ופסיקת השו"ע ביחס לאפייה אחר בישול:

תלמוד בבלי מסכת יבמות דף מ עמוד א

חלוט מצה היא דקאמרין, למאי הלכתא? לומר, שאדם יוצא בה ידי חובתו בפסת, אף על פי דחלטיה מעיקרא, כיון דהדר אפייה בתנור - לחם עוני קרינא ביה, ואדם יוצא בה ידי חובתו בפסת

שולחן ערוך אורח חיים הלכות בציעת הפת, סעודה, וברכת המזון סימן קסח סעיף יד

חלוט (פירוש כמין פת שחולטין אותו ברותחין) שאח"כ אפאו בתנור, פת גמור הוא ומברך עליו המוציא

כאמור, הדוגמא שהבאנו לכך היא בייגלים, שמבשלים מספר דקות לפני האפייה. לכאורה גם קוגל ירושלמי (לאקשין קוגל) עובר הליך דומה: בישול, ולאחר מכן אפייה.
לכאורה יש שלושה הבדלים בין קוגל ירושלמי ובין בייגל:

- א. הבייגלים אינם ראויים לאכילה אחרי החליטה. רק השכבה החיצונית מתקשה, אך החלק הפנימי שלהם נותר בצק.
- ב. לבייגלים יש צורת לחם (תוריתא דנהמא). יש לדון אם יש לקוגל צורת לחם.
- ג. לקוגל בדרך כלל מכניסים הרבה שמן ותבלינים.

ביחידה הבאה נעמיק בנקודה השלישית. כאן נאמר באופן כללי ששני ההבדלים הראשונים מציעים שהקוגל לא ייחשב ללחם, מפני שהוא אינו נחשב 'מאפה', או שאין לו צורת לחם. אך ההבדל השלישי הוא מצב ביניים, בו מכל בחינה אחרת יתכן ודינו כלחם, למעט התוספות הללו. ביחידה הבאה נעמוד בהרחבה על המשמעות של הדברים. אך אם ההבדל בין קוגל לבין לחם הוא רק בדבר השלישי, הוא הרבה יותר קרוב ללחם מאשר פסטה ודומיו.

נברר את משמעות ההבדל הראשון:

בית הבחירה (מאירי) מסכת פסחים דף לז עמוד א

מה שאמרו ביבמות פרק החולץ מ' א' 'מצה הוא', פירושו שחזר ואפאו, כמו שכתבנו למעלה. והוא ממה שאתה צריך לידע לשיטה זו, שכל שנתבשל, אם חזר ואפאו – חזר לחיובו, ואין הלכה כדברי האומר אין לחם אלא האפוי בתנור

³ Vermicelli באיטלקית זו אטריה דקה. דומה לספגטי, אך מעט יותר דקה, ועל כן נקראת verm – "תולעת"

אם שתפרשהו שיהא אפוי מעקרו, וכמו שנוכר בסוגיא זו ... אלא כל שבאלפס וחבריו, או מבושל, שחזר ואפו – חייב בחלה ומברכין עליו המוציא ויוצא בו ידי חובתו בפסח

המאירי אומר שזה לא מדויק לומר ש'לחם' הוא רק מה שנאפה בתנור. גם מה שעבר בישול, אם לאחר מכן עבר אפייה, נחשב 'לחם'.
לכאורה גם ברא"ש משמע כך:

הלכות קטנות לרא"ש (מנחות) הלכות חלה

הלכתא דתרווייהו חייבים דאע"ג דחלטיה מעיקרא כיון דהדר אפייה בתנור לחם קרינא ביה והכי אמרינן ביבמות (דף מ א) האי חלוט דקאמרת מצה הוא. למאי הילכתא? אמר רבינא לומר שאדם יוצא בה ידי חובתו בפסח. ואף על גב דחלטיה מעיקרא כיון דהדר אפייה בתנור או באילפס לחם מיקרי ואדם יוצא בה ידי חובתו וחייב בחלה
וכן בטור:

טור אורח חיים הלכות פסח סימן תנד

עיסה שבלילתה רכה וחלוטה ברותחין לא מיקרי לחם לברך עליה המוציא, ואי אפייה בתר הכי בתנור מיקרי לחם לענין המוציא וחלה, ויוצאין בה ידי מצה. ואם בלילתה עבה וחלוטה ואפויה הוי לחם לענין חלה והמוציא

ביחידה 15 מהלכות שבת, אחרי שלמדנו אם ההלכה אוסרת בישול אחר בישול בשבת, למדנו אם ההלכה אוסרת בישול אחר אפייה, או להיפך, בשבת. למדנו שם שהר"א ממיץ אוסר את האפייה אחר הבישול. מניין הוכיח את דבריו:

ספר יראים סימן ועד [זפוס ישן - קב]

כשם שיש בישול אחר צלי ואפוי כך יש צלי אחר בישול דסברא אחת היא ואמרינן נמי ביבמות פ' החולץ [מ' א'] דאע"ג דחלטיה כיון דהדר אפייה בתנור לחם איקרי ואדם יוצא י"ח בפסח

סוגיית אפייה אחר בישול עוסקת באוכל שכבר עבר בישול מלא, וכעת מוכן לאכילה. אף על פי כן, היראים סובר שיש באפייה או צלייה של אוכל זה איסור דאורייתא, מכיוון שהאפייה מייצרת תוצר חדש ושונה. ראייתו מהסוגיה שלנו. מוכח שהיראים מבין שגם אם עיסה עברה בישול גמור, ומוכנה לאכילה, אפייתה יכולה לשנות את ברכתה מ'מזונות' ל'המוציא'. כך משמע גם מדברי בעל המאור:

המאור הקטן מסכת פסחים דף יא עמוד א

אף על פי שאין לחם אלא האפוי בתנור בלבד לא בא לומר בלבד אלא למעט המעיסה והחליטה ומעשה אילפס ולא בא לומר שיהא אפוי בתנור מעיקרא אלא אף על פי שחלטו וחזר ואפאו לעולם לחם

הרמב"ן חולק על המשתמע מבעל המאור:

מלחמת ה' מסכת פסחים דף יא עמוד א

מי יחוש חוץ ממנו, שהרי כתב 'אף על גב דחלטיה מעיקרא, כיוון שהדר אפייה בתנור או באלפס לחם איקרי, ואדם יוצא ידי חובתו בפסח', ומכלל למדנו דההיא בשחזר ואפאו, ואתי כרבנן דמחייבי המעיסה והחליטה בשאפאן בתנור בקמח ומוגלשין והוא הדין בחלוט ברותחין על גבי האור!

ותיקון העניין הזה בכללו, דחלוט של בעלי בתים היינו חלה שנותנין אותה במשרת לתוך המים, ומתבשלת שם כל צרכה, ואי נמי חולטין אותה במים עד שאין חוטיין נמשכין ממנה, ואפילו אופין אותה שוב אין לה חיוב כלל שהרי נאכל מתוך בשולה, ולפיכך נקראת חלת המשרת, וכך אמרו בירושלמי חלוט דמיין, וחלוט סתם דיבמות אינו של בעלי בתים, אלא של עניים: חלה שחולטין אותה מעט ונותנין אותה בתנור וקרמו פניה בתנור

הרמב"ן אומר שמה שנאמר בגמרא, שהאפייה אחר החליטה הופכת את העיסה ללחם, נאמר על בצק שאינו ראוי לאכילה אחרי החליטה, ולכן האפייה, שהיא גמר הכנתו לאכילה, הופכת אותו ללחם. אך אם הבצק עובר בישול מלא, וראוי לאכילה, אפייה נוספת אינה משנה את המעמד שלו.

לכאורה מכאן אפשר להסיק שיש מחלוקת על הקריטריון הראשון:

הבייגל אינו ראוי לאכילה אחרי החליטה, ולכן אחרי האפייה ברכתו 'המוציא'.

האטריות מהן מכינים את הקוגל הירושלמי ראיות לאכילה לפני אפייתו. אם כך, לפי הרמב"ן ודאי שאין לברך עליו 'המוציא'. לפי היראים, וכאמור, כך משמע מהרא"ש מאירי ובעל המאור, יתכן וברכת הקוגל היא 'המוציא'. מהחזון איש נשמע כדברי רוב הראשונים:

חזון איש אורח חיים סימן כו אות ט

עיסה שנתבשלה או נטגנה ואפילו בלילתה עבה קובעין עלה בלא ברכת המזון ... חזר ואפאה – נראה דהוי לחם גמור, וכל שכן שחלטה ואפאה, הלכך הלחמים העגולים שקורין 'בייגל' המצויות בינינו, הנחלטין או מתבשלים קודם אפייתן – לחם גמור הוא

החזון איש אומר שאם העיסה התבשלה ונאפתה לאחר מכן – היא לחם, וכל שכן אם רק נחלטה. כלומר – אם היא לא עברה בישול מלא ודאי שאפייתה הופכת אותה ללחם, אך גם אם עברה בישול מלא.

ברכת הבית שער ט סעיף לב

בייגל ... אם נתן בהם רוב מים מברך עליהם המוציא, ומותר לאכלם תוך הסעודה. אך אם נתבשלו היטב קודם שנאפו עד שראוי לאכילה ואחר כך אפה אותם אין לאכלם רק תוך הסעודה

אך ביחס לקוגל שלנו הוא מוצא פתרון אחר:

שם סעיף לו

קיגעל הנעשה מלאקשין מבושלים ואחר כך נאפה במחבת, ונתן בה שומן הרבה, מברך עליו בורא מיני מזונות, אפילו אוכל הרבה כדי שביעה. אבל אם נתן בה שומן רק מעט, שמשח פני המחבת, ונילושו ברוב מים, לא יאכלו רק תוך כדי הסעודה

שערי בינה שם הערה מא

בנתן בה שומן הרבה מיקרי טיגון, ובטיגון יש ספק אם נקרא אפיה, לכן איכא ספק ספקא ... מברך בורא מיני מזונות. אבל במשח פני המחבת, שלא נקרא טיגון לכולי עלמא, רק אפייה, הוי ספק

מכיוון שמוסיפים לקוגל שמן רב, זה נחשב טיגון. אמנם הסמ"ג פוסק שטיגון כאפייה לעניין זה, אך רוב הראשונים חולקים עליו. לכן יש ספק נוסף: גם אם לא נפסוק כרמב"ן, שהאפייה אחרי בישול מלא איננה משנה את הברכה, יתכן ובמקרה זה לא מדובר באפייה, אלא בטיגון אחר בישול. לכן ביחס לקוגל, ספציפית, הוא פוסק לברך 'מזונות' בכל מקרה.

שלחן שלמה הלכות שבת סימן שיח אות כו

דעתי שקוגל מאטריות גם כן הוא כתבשיל שפטור מנטילת ידיים והמוציא ... וקוגל גם אחר כך זה רק תבשיל, אשר גם אם קובעים ואוכלים 4 ביצים פטורים מנטילת ידיים וברכת המזון

הרב אבא שאול מציע כיוון אחר מדוע לא לברך המוציא על קוגל:

שו"ת אור לציון חלק ב פרק יב שאלה ו

שאלה. האוכל אטריות שנאפו לאחר שהתבשלו (קוגל) בשיעור קביעות סעודה, האם מברך עליהם המוציא וברכת המזון?

תשובה. אף שהאטריות נאפו לאחר הבישול, אינו מברך עליהם המוציא וברכת המזון, אף כשאוכל מהם שיעור קביעות סעודה

הערות שם

אטריות שאין בהם תואר לחם, כמבואר ברמ"א שם בסעיף י"ג, א"כ אף שאפאם בתנור או באילפס במעט משקה שדינו כתנור כמבואר בשו"ע שם, מ"מ אין שם פת עליהם, וברכתם בורא מיני מזונות

הרב אבא שאול מחזיר אותנו ל'תוריתא דנהמא' – גם אחרי שאופים את האטריות, הקוגל אינו מקבל תואר לחם, ולכן אין לברך עליו 'המוציא'.

לסיכום:

"אפייה" היא בישול המאפה ללא נוזלים על ידי חימום אחיד של העיסה. בדרך כלל הדבר נעשה בתוך תא סגור המאפשר לפזר את החום בתוכו בצורה אחידה.

במשנה (מסכת חלה פרק א משנה ד) מובאת רשימה של מאכלים שעיסתן, לכאורה, חייבת בחלה, ובכל זאת פטורים מהפרשת חלה בשל דרך הכנתן הסופית. מתוך דברי הירושלמי (שם) והגמרא במסכת פסחים (דף לו ע"א) למדנו שנחלקו רבי יוחנן וריש לקיש. נסכם את העולה מן המחלוקת ומהן גבולותיה:
לפי ריש לקיש, אם הניח בצק על אלפס (סיר או מחבת) בזמן שמחמם אותו, או לפני חימומו, עיסה זו תהיה פטורה מחלה, שכן בדרך זו הבצק אינו מקבל אפקט של 'אפייה'. רבי יוחנן חולק וסובר שגם בדרך זו העיסה חייבת בחלה.
מוסכם על כולם שאם חימם את האלפס לפני הנחת העיסה, העיסה חייבת בחלה, שכן מתקבל אפקט של אפייה.
מהירושלמי עולה ששניהם מסכימים שאם בישל או טיגן את העיסה במים או שמן, העיסה פטורה מחלה. הראשונים מזכירים שהכוונה היא לבישול בהרבה מים או טיגון בשמן עמוק, ולא בשכבה דקה של נוזל המונעת שריפה. הגמרא גם מזכירה שאם בישל ואחר כך אפה, העיסה חייבת בחלה וניתן לאפות מצה בדרך זו. הדברים נפסקו בשולחן ערוך (סימן קסח סעיף יד), והפסקי תשובות מראה שהאחרונים פוסקים את הדין ביחס לבייגלים.

מכאן אנו שבים לדברי הירושלמי, שם נאמר שמוסכם שבישול בנוזל רב אינו מחייב בחלה.
נעבור על השלבים בדברי ר"ת, ומי מהראשונים חולק על כל שלב בדבריו:
ר"ת מציין שהפטור אם העיסה בושלה בנוזלים תקף רק אם העיסה רכה. בלילה עבה חייבת בחלה גם אם טוגנה או בושלה במים. הוא מבסס את דבריו על המשנה האומרת שאם תחילתו עיסה וסופו סופגנין או להיפך חייבת בחלה.
הרמב"ן והר"ש משנץ חולקים על הנקודה הזאת, ואומרים שהמשנה עוסקת במי שהתכוון לאפות את העיסה, ולבסוף שינה את דעתו ובישל אותה. אך אם בשעת הלישה התכוון לבשל או לטגן את העיסה, וכך עשה, היא פטורה מן החלה (גם הר"ש משנץ סובר כרמב"ן).
ר"ת ממשיך ואומר שאם העיסה חייבת בחלה, מברכים עליה 'המוציא'.
רבינו יונה מקבל את דברי ר"ת ביחס להפרשת חלה, אך לא ביחס לברכת 'המוציא'. חיוב חלה רובץ משעת הלישה, ואילו חיוב הברכה נוצר עת שבאים לאכול, ולכן יתכן שאין חפיפה בין ההלכות (רבינו ירוחם אומר שגם הר"ש משנץ סובר כרבינו יונה).

ר"ת מוכיח את דבריו מהברייתא בה נאמר שעל המנחות מברכים 'המוציא', ומן הסתם הכוונה היא גם למנחת חביתין, המטוגנת. ואם על עיסה מטוגנת מברכים 'המוציא', מסתבר שמברכים 'המוציא' גם על עיסה מבושלת.
הר"ש משנץ חולק על הראיה, ומסביר שהברייתא עוסקת במנחה מאפה תנור וחרבה, לא במנחת חביתין המטוגנת. הסמ"ג אינו מקבל את דברי הר"ש משנץ, בטענה שפשט הברייתא עוסקת בכל המנחות. אך הוא חולק על ההרחבה שעושה ר"ת. הוא מקבל שדברי ר"ת סבירים ביחס לטיגון בשמן דק, בו התוצר אינו שונה משמעותית מלחם. אך ההשוואה בין טיגון לבישול איננה נכונה, שכן בישול מניב תוצר שונה לחלוטין.

הלכה

המהר"ם מרוטנברג חשש לשתי השיטות, והיה אופה חלק מהעיסה כדי לחייב את עצמו בחלה לכל השיטות (ולכאורה גם לברך על הפרשה זו, מעת שכולם מודים שעיסה זו חייבת בהפרשת חלה).
בהלכות חלה הטור פוסק כר"ש, ובבירור נגד ר"ת. אך באורח חיים, בהקשר של ברכת המוציא, פוסק שכל דבר שבלילתו עבה, אפילו אם בישל במים, הוא לחם ומברכים עליו 'המוציא'! הבית יוסף תמה על כך.
הב"ח מסביר שמדובר באדם שלש את העיסה על דעת לאפות אותה, ולכן היא חייבת בחלה, וממילא דינה כחלה, שחייבת בנטילת ידיים וברכת המזון. הוא סובר שבמקרה זה שהאדם שינה את דעתו אין חולק שמכיוון שחייב בחלה, ממילא גם חייב בברכת המזון. נראה שלעניין ברכת 'המוציא' השולחן ערוך מתעלם מכוונת האופה, ופוסק (באורח חיים סימן קסח) שאין מברכים 'המוציא' על עיסה שהתבשלה או טוגנה. הב"ח, לעומתו, סובר שהר"ש מסכים שאם מראש לש את הבצק במגמה לאפות אותו, ברכתו 'המוציא'. ברם, השולחן ערוך מסיים באמירה שירא שמיים יצא ידי כל השיטות. באיזו חומרה מדובר?
הב"ח אומר שבהכרח הכוונה היא להחמיר שאם שינה את דעתו ובישל את העיסה יש לנהוג כמהר"ם. אך ודאי שאין לחשוש לשיטת ר"ת, שגם אם מראש התכוון לבשל את העיסה, מכיוון שהיא עיסה עבה, יש לברך המוציא.
המגן אברהם חולק ואומר שאין מקום לחומרה הזו כלל. ברכת 'המוציא' נאמרת הרבה אחרי ההחלטה לבשל את העיסה, ובשלב זה אין היגיון לברך 'המוציא'.

בעיית הפסטה והקוגל

ר"ת נשאל: אם אתה סובר שכל עיסה עבה שעוברת בישול מתחייבת בחלה וברכת 'המוציא', האם תברך 'המוציא' על פסטה?
ר"ת עונה שלפסטה אין צורת לחם.
מה המשמעות של "צורת לחם", הרי לחם ופסטה מקבלים צורות רבות ושונות?

הכוונה היא למרקם שונה מלחם. בלחם יש אווריריות מסוימת שאין לפסטה (density שונה). בליית האווריריות הזאת, לכולי עלמא אין כאן צורת הפת, וממילא אין לזה תורת לחם.

המרדכי מביא כדוגמא שר"ת יחלק בין קרפלך (בו יש את האווריריות הזאת) לעומת הפסטה, שלה אין תואר לחם לכולי עלמא.

הרמ"א פוסק שגם המבקשים לחשוש לשיטת ר"ת, אין להם לברך 'המוציא' על פסטה, שכן אין לו תואר לחם. למדנו שהבייגל, שעובר בישול ולאחריו אפייה, מקבל צורת הפת, וברכתו 'המוציא'. לכאורה הקוגל הירושלמי עובר את אותו התהליך: לישא עבה, בישול, אפייה.

האם הבייגל והקוגל שווים? עמדנו על שני קריטריונים להבדל ביניהם:
א. אפייה אחר בישול:

המאירי, הרא"ש והטור פוסקים שגם אם העיסה התבשלה במים, וכעת ראוייה לאכילה, אם אפו אותה לאחר מכן ברכתה 'המוציא' (היראים מוכיח שיש אפייה אחר בישול – מהסוגיה שלנו!).

הרמב"ן חולק על כך, ואומר שההסכמה שיש אפייה אחר בישול היא רק אם הבישול הראשון לא הכין את העיסה לאכילה. בייגל, לדוגמא, אינו ראוי לאכילה אחר הבישול, אלא רק אחרי האפייה. אך אין מברכים 'המוציא' על מה שראוי לאכילה אחרי הבישול, גם אם נאפה לאחר מכן.

החזון איש פוסק שאם העיסה התבשלה, ונאפתה לאחר מכן – היא לחם, בין אם עברה בישול מלא לפני האפייה ובין אם לאו. בספר 'ברכת הבית' חשש לשיטת הרמב"ן ופסק שיש לאכול את מה שהתבשל בישול מלא ונאפה לאחר מכן רק בתוך סעודה. ברם, הוא אומר שהקוגל שלנו רווי בשמן, ועל כן יש להתייחס אליו כמטוגן. וכך פוסק הגרש"ז.

ב. האם יש לאטריות של הקוגל תואר לחם?

הרב אבא שאול פוסק שהאטריות נותרות ללא תואר לחם, גם אחרי שנאפות בקוגל, ולכן ברכתם לעולם 'מזונות'. (ומה סוברים הפוסקים האחרים? יתכן ומסכימים עם דבריו, אך מצאו סיבה אחרת לפטור מברכת 'המוציא'. לחילופין, הם סוברים ששהאויר שנוצר בתוך ובין חלקי הפסטה עשוי להקנות לזה 'תואר לחם').

פתחנו את הלכות ברכות בסדרה על ברכות הדגנים. ביחידה זו התחלנו לעסוק במאפיינים ההופכים מאפה ל'לחם'. ביחידה זו התמקדנו בקריטריון של האפייה. ביחידה הבאה נעסוק במאפיינים נוספים.